

РЕТРОСПЕКТИВА ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ: ОБҐРУНТУВАННЯ ПЕРІОДИЗАЦІЇ

Анотація. На основі ретроспективного логіко-системного аналізу процесу розвитку вищої педагогічної школи в Україні XVI - початку XXI ст. обґрунтовано його періодизацію в єдності шести періодів: 1576 - 1817 рр.; 1804 - 1874 рр.; 1875 - 1916 рр.; 1917-1919 рр.; 1920 - 1990 рр.; з 1991 р. і до теперішнього часу.

Ключові слова: ретроспективний логіко-системний аналіз, історичний процес, періодизація, хронологія розвитку, ретроспектива.

Аннотация. На основе ретроспективного логико-системного анализа процесса развития высшей педагогической школы Украины XVI- начала XXI в. обоснована его периодизация в единстве шести периодов: 1576 - 1817 гг.; 1804 - 1874 гг.; 1875 - 1916 гг.; 1917 - 1919 гг.; 1920 - 1990 гг.; с 1991 г. и до настоящего времени.

Ключевые слова: ретроспективный логико-системный анализ, исторический процесс, периодизация, хронология развития, ретроспектива.

Annotation. On the basis of retrospective logically systematic analyses of the process of development of High Pedagogical School in Ukraine XVI - beg. XXI cent, its periods are grounded: 1576-1817; 1804-1874; 1875-1916; 1917-1919; 1920-1990; for 1991 till nowadays.

Key words: retrospective logically systematic analyses, historical process, periodisation, hronology of its development, retropectiva.

Обґрунтування періодизації розвитку конкретного явища, процесу є одним із провідних питань історичного, історико-педагогічного дослідження, що зумовлює його логіку, доказовість і достовірність. У даному випадку процес становлення і розвитку вищої педагогічної школи України розглядаємо як закономірну зміну типів вищих педагогічних навчальних закладів, їх адміністративно-організаційного устрою, змісту підготовки вчителя, зумовлені соціально-економічними, суспільно-політичними, організаційно-педагогічними перетвореннями в країні. Він має мету, зміст, структуру, функції, раціонально поєднує керувальну й керовану підсистеми, котрі цілеспрямовано конструюються й розвиваються, та історично включає низку етапів. У свою чергу кожен етап періодизації визначається соціально-економічними передумовами, рівнем розвитку освіти, формуванням мережі вищих педагогічних навчальних закладів, якістю розроблення проблеми підготовки вчителя в теорії й на практиці, суб'єктами реалізації її мети і завдань.

У логіці викладу зазначимо, що проблема періодизації не є новою в дослідженнях вітчизняних науковців. Авторські періодизації розвитку освіти, педагогічної думки в Україні (як цілісні, так і локальні - за окремими періодами) належать Я.Бурлаці, Н.Гупану, С.Золотухіній, М.Зотіну, В.Майбороді, Ю.Руденку, Я.Ряппо, С.Сірополку, Б.Ступаріку та ін. науковцям. Підходи до нового виміру періодизації педагогічної думки в Україні запропоновано О.Сухомлинською. Розвиток педагогіки в Україні вона поділяє на сім основних періодів: IX-XVI ст. - педагогічна думка Княжої доби; 1569 р. - середина XVII ст. - педагогіка в контексті слов'янсь-

кого Відродження; друга половина XVII-XVIII ст. - педагогічна думка і школа Козацької доби (українського барокко); XIX ст. - становлення модерної педагогічної думки, педагогічне просвітництво в Україні; 1905 - 1920 рр. - педагогічна думка і школа в період визвольних змагань українського народу; 1920 - 1991 рр. - українська педагогічна думка за радянських часів; з 1991 р. - розвиток педагогіки і школи в Українській державі (О.В.Сухомлинська, 2003). В.Майборода (1992) розроблено періодизацію розвитку вищої педагогічної освіти України 1917 - 1985 рр., де виділено три періоди: 1917 - 1928 рр.; 1928 - 1961 рр.; 1961 - 1985 рр. Нами (Н.Дем'яненко, 1998) обґрунтовано періодизацію процесу загальнопедагогічної підготовки вчителя у вищій школі України XIX - першої чверті XX ст, а саме: 1800 - 1859 рр. - становлення основ загальнопедагогічної підготовки вчителя в діяльності російських імператорських університетів та університетських педагогічних інститутів; 1860 - 1869 - розвиток змісту загальнопедагогічної підготовки в системі педагогічних курсів при імператорських університетах та в університетській освіті; 1870 - 1904 рр. - загальнопедагогічна підготовка в автономізованих закладах вищої освіти; 1905 - 1916 рр. - розбудова змісту загальнопедагогічної підготовки в умовах активного формування мережі закладів вищої педагогічної освіти України в складі Російської імперії; 1917 - 1919 рр. - розвиток загальнопедагогічної підготовки у вищих навчальних закладах періоду національно-визвольних змагань; у радянський період виділено декілька етапів розвитку загальнопедагогічної підготовки, зокрема, 1920 - 1924 рр., 1924 - 1928 рр. та ін. У 2007 - 2009 рр. у процесі написання підручника «Педагогіка вищої школи», К., 2009 (розділ «Історико-системний аналіз процесу становлення вищої інколи», підрозділ «Ретроспектива вищої школи України») до наукового обігу введено такий поділ процесу становлення і розвитку вищої освіти в Україні: перші освітньо-виховні системи вищого рівня (1576 - 1817 рр.); ґене́за класичного університету України (1661 - 1865 рр.) з акцентацією на розвиткові вищої педагогічної освіти та педагогіки як навчальної дисципліни в системі університету (1804-1874 рр.); автономізація вищої педагогічної школи (1875 - 1916 рр.); розвиток вищої освіти в період національно-визвольних змагань (1917 - 1920 рр.); система вищої освіти періоду Радянської України (1921 - 1990 рр.); вища школа в незалежній Україні - з 1991 р. Запропонована періодизація потребує конкретизації і уточнень щодо розвитку вищої педагогічної школи. З цією метою звернемося до історії вищої освіти України, а саме - навчальних закладів, які тією чи іншою мірою причетні до зародження і формування системи підготовки викладацьких (педагогічних) кадрів.

Першими в Україні освітньо-виховними системами вищого рівня вважаються Острозька і Києво-Могилянська академії (1576 - 1817 рр.). У другій половині XVI ст. у справі поширення просвіти на землях колишньої Литовської Русі виділяється Острозький інтелектуальний гурток, який сформувався за активної підтримки князя Василя-Костянтина Острозького. Діяльність гуртка сприяла становленню слов'яно-греко-латинського коле́гіуму. Питання про статус цього навчального закладу залишається дискусійним і в сьогоденні, хоча відомо, що сучасники називали його Острозькою академією і вважали школою вищого рівня. На користь того, що це був вищий навчальний заклад свідчать дослідження А.М.Алексюка, І.З.Мицька, І.І.Огієнка, К.Харламповича. Курс навчання в Острозькій академії (1576 -1636), за західноєвропейськими зразками, поділявся на два рівні: тривіум і квадрівіум. Дослідник історії Острозької школи-академії І.З.Мицько вважає, що провідною була греко-візантійська культурна традиція. В академії

досить інтенсивно розвивалася науково-дослідна робота. Вона полягала в діяльності науково-перекладацького гуртка, яким здійснювалися переклади (з редагуванням) отриманих із Балкан та Італії рукописів духовно-релігійного й педагогічного змісту. При академії існували дві друкарні (Острозька й Дерманська). Серед основних видань: "Буквар" (1578), "Новий Завіт із Псалтирем" (1580), "Хронологія" Андрія Римши (1581), "Біблія" (1581). По смерті Костянтина Острозького навчальний заклад починає занепадати. Фактичне закриття відбулося в 1636 р.

Києво-Могилянська академія (1615-1817) розпочинає історію від утворення Київської братської школи (1615). У 1631 р. архимандрит Києво-Печерської Лаври Петро Могила відкриває школу нового типу - Лаврський "гімназіум" польсько-латинського характеру. З метою уникнення протистояння обох шкіл у 1632 р. відбувається їх об'єднання у Київську колегію (згодом - Києво-Могилянська колегія). Статус академії цей вищий навчальний заклад отримує 1694 р., коли в програмі навчання увійшло Богослов'я. Однак, тільки 1701 р. Петро I офіційною грамотою підтвердив за Київською колегією право вищого навчального закладу і право називатися Академією. В усі періоди існування це був позастановий навчальний заклад, де навчалося юнацтво не лише з України, а й з Греції, Сербії, Туреччини, Болгарії, Австрії, Молдови. Від початку термін навчання становив 12 років. Існувало 8 класів, дві конгрегації - вища й нижча. Нижча поділялася на шість класів. Вища складалася з класів філософії та Богослов'я. Філософія вивчалась упродовж двох років, Богослов'я - чотирьох, а згодом - трьох років. Життєдіяльність академії ґрунтувалась на демократичних засадах (виборність посади ректора; відбір учителів з-поміж кращих випускників академії; обрання учнями класів навчання; необов'язковість богословської підготовки; учнівське самоврядування). 31 жовтня 1798 р. наказом імператора Павла академія була зрівняна в статусі з іншими трьома - московською, петербурзькою казанською і переведена на суто релігійний зміст навчання, підготовку кадрів духовенства. У 1755 р. відкривається Московський, а в 1804 р. - Харківський імператорські університети, які перебрали на себе функції вищих навчальних закладів. У 1817 р. освітню установу перетворено на духовну семінарію, а з 1819 р. - реорганізовано в Духовну академію.

Хронологічно першим в історії університетської вітчизняної освіти вважається Львівський університет (1661), утворений на базі Львівської єзуїтської колегії. Знаковим слід уважати відкриття при університеті в 1787 р. Руського інституту (ряд дослідників називають його українським), який готував учителів для реальних і класичних гімназій, де навчалися українські діти. У цілому університет формувався як вагомий науково-освітній центр, провідник національного відродження культури й освіти. Зміцнювалося його співробітництво з іншими відомими навчальними закладами - культурними центрами українських земель: Києво-Могилянською академією, Чернігівським, Харківським, Переяславським колегіумами. Відсутним був унесок університету в підготовку викладачів для шкіл і вищих навчальних закладів. Зокрема, випускники університету-Ф.Лопатинський, Я.Заблоцький, М.Словинський, Я.Богомолівський згодом викладали у інших відомих навчальних закладах, наприклад, у Московській академії. Наприкінці XVIII - у середині XIX ст. тут сформувалась українська науково-педагогічна школа (І.Мартинович, П.Лодій, І.Могилянський, І.Лаврівський, Н.Гриневецький, Я.Головацький та ін.).

У розвитку класичної університетської освіти в Центральній, Східній і Південній Україні (XIX ст.) було реалізовано ідею імператорського університету в силу перебування на той час згаданих регіонів України в складі Російської імперії.

Становлення університетської освіти в Україні розпочалося в ході освітньої реформи 1802 — 1804 рр. У 1802 р. було утворено Міністерство народної освіти, вийшов перший Статут Російських імператорських університетів (1804) та Статут навчальних закладів, підвідомчих університетам (1804). Цими документами декларувалося структурування системи освіти за чотирма типами навчальних закладів: парафіяльні, повітові училища, гімназії і університети. Імперія поділялась на шість навчальних округів з центрами в університетах. Так, на чолі Харківського навчального округу постав Харківський імператорський університет (1804), який було засновано на базі Харківського колегіуму з ініціативи В.Н.Каразіна - секретаря Головного правління училищ Міністерства народної освіти. ВЦ початку в університеті функціонувало чотири відділення: словесне, етико-політичне, лікарське (медичне) і математичне. Київський навчальний округ, утворений у 1832 р., об'єднав навчальні заклади Київської, Волинської і Подільської губерній. Освітньо-науковим центром округу став Університет св. Володимира (1834), заснований на базі Волинського (Кременецького) ліцею. Він відкрився у складі філософського факультету. 1835 року розпочалися заняття на юридичному, а з 1841 р. - на медичному факультеті. У 1865 р. на базі Рішельєвського ліцею було засновано Новоросійський (Одеський) університет, який розпочав діяльність у складі трьох факультетів: історико-філологічного, фізико-математичного і юридичного. В 1900 р. відкрився медичний факультет. Розвиток цих навчальних закладів регламентувався вимогами внутрішньоуніверситетських і загальних Статутів Російських Імператорських університетів (1804, 1835, 1863, 1884) - стосовно структури і змісту їх діяльності; створення при них навчальних закладів; визначення обов'язків і прав професорсько-викладацького складу і студентів; утворення навчальних закладів і керівництва ними; діяльності рад і правлінь університетів; функцій училищних комітетів; форм зв'язків із закордонними навчальними і науковими установами тощо. Факультети мали кафедральну структуру. Діяли науково-предметні кабінети, лабораторії. Значний вплив на формування світогляду майбутніх фахівців, їх наукову і професійну підготовку здійснювали університетські науково-педагогічні товариства за певними галузями знань. При університетах відкривалися музеї, астрономічні обсерваторії, закладалися ботанічні сади. Університетськими училищними комітетами (1804 -1835) було здійснено внесок в удосконалення системи шкільної освіти відповідних навчальних округів. Із середини XIX ст. сфера діяльності університетів розширюється. Вона починає охоплювати екстернат (іспити на звання домашнього вчителя поза стаціонарним навчанням,) і післядипломну підготовку через систему учительських з'їздів.

З діяльністю імператорських університетів пов'язаний факт становлення вищої педагогічної освіти. На початку XIX ст. це питання широко дискутувалося. Існувало кілька концептуальних підходів. Доволі розповсюдженою була ідея післяуніверситетської педагогічної освіти, інша - полягала у поєднанні професійної і наукової підготовки вчителя в умовах університетської системи. Як наслідок, у структурі Харківського імператорського університету і Університету св. Володимира були започатковані педагогічні інститути, відповідно у 1804 і 1834 роках (ліквідовані близько 1858 - 1860 рр.), а згодом - педагогічні курси (1860), дата закриття яких офіційними документами остаточно не визначена (орієнтовно це період 1867-1874 рр.).

З розвитком університетської педагогічної освіти пов'язано становлення педагогіки як навчальної дисципліни. Відомо, зокрема, що в 1807 - 1811 рр. педагогіку в Харківському університеті викладав професор О.Г.Рейніш. Він читав дві дисципліни: "Дидактику" і "Теорію виховання". В університетському педагогічно-

му інституті курси теорії та історії педагогіки, методики деяких предметів викладав директор - професор Х.П.Роммель. Йому належить також розроблення й проведення педагогічного спецсеминару і практичних занять з педагогіки. У 1811-1812 рр. ним же було видано навчальний посібник "План та правила навчання і викладання в педагогічному інституті" і курс лекцій "Дидактика й методика". У 1834 р. педагогіку в Харківських вищих навчальних закладах читав професор О.Валицький, яким була розроблена "Програма-конспект курсу педагогіки".

У 1850 р. імператорським указом при університетах започатковується кафедра педагогіки. Структурово вона входила до складу історико-філологічних факультетів, хоча педагогіка, наприклад, в Університеті св. Володимира зараховувалась до обов'язкових екзаменаційних предметів на 2-3-х курсах також фізико-математичного та юридичного факультетів. Педагогічні дисципліни з 1850 р. в Університеті св. Володимира викладав ординарний професор С.С.Гогоцький. Це були три навчальні курси: «Наука про виховання», «Дидактика і прикладна педагогіка», «Історія виховання». У Харківському університеті кафедра педагогіки офіційно відкрилася з 1852 р. Першим її завідувачем став професор М.О.Лавровський. Він викладав курси: "Дидактика", "Теорія виховання", "Історія педагогіки" і окремі методики. У цілому особливістю проаналізованого періоду стає формування основ професійно-педагогічної підготовки в університетських педагогічних інститутах та на курсах. Були започатковані й на певному рівні реалізовані найважливіші її принципи (педагогічна спрямованість, теоретична обумовленість, системність, науковість), окремі тенденції виявилися в організації і проведенні такої підготовки через кафедри педагогіки; інтеграції високого рівня загальнонаукової університетської та поглибленої педагогічної освіти; в розробленні детальних варіативних програм із педагогіки, теорії виховання, дидактики, історії педагогіки, окремих методик; реалізації практичної підготовки майбутніх учителів через пасивну й активну її складові (в університетських педінститутах - на базі прикріпленої до університету гімназії, у програмі педагогічних курсів - в усіх гімназіях університетського міста).

Початок автономізації вищої педагогічної школи в Україні відноситься до 1875 року. Саме з цього часу з'являються перші самостійні, незалежні від класичних університетів вищі педагогічні навчальні заклади. Зокрема, у 1875 р. відбулося відкриття Ніжинського історико-філологічного інституту кн. О.Безбородька. Інститут спрямовувався на підготовку вчителів стародавньої і російської мов, словесності, історії, географії для гімназій Міністерства народної освіти, інших відомств, що утримували тут своїх стипендіатів. Незважаючи на основну спеціальність, кожен студент мусив готуватися до викладання грецької і латинської мов. Інститут проектувався як закритий навчальний заклад з гуртожитком і повним пансіоном. Навчання тривало 4 роки. Першим директором став професор М.О.Лавровський, колишній завідувач кафедри педагогіки Харківського університету. Він викладав педагогіку і дидактику на II-IV курсах. Традиційно на той час під поняттям "педагогіка" розумілася теорія виховання, дидактика розглядалась як самостійна педагогічна дисципліна. На 1917 р. теоретичний компонент професійно-педагогічної підготовки був презентований курсами педагогіки, дидактики, історії педагогіки, психології. Цей блок періодично доповнювався новими дисциплінами, зокрема: "Моральне виховання", "Психологія пізнання", "Гімназійна педагогіка з коротким нарисом педагогічних напрямів від епохи Відродження до нового часу" тощо. Опанування теорії педагогіки завершувалась педагогічною практикою на IV курсі. Особистий внесок у розробку педагогічної підготовки, викладання курсів теорії та історії педагогіки здійснили такі відомі вчені,

як М.О.Лавровський, М.Є.Скворцов, М.Я.Грот, П.В.Тихомиров, О.Ф. Музиченко.

На початку 60-х років XIX ст. уперше позитивно було вирішено питання про допуск на навчання в університеті жінок. Це зумовило своєрідність розвитку вищої жіночої освіти, прагнення надати їй університетського рівня. У 1878 р. з ініціативи професорів Університету св. Володимира в Києві були відкриті перші Вищі жіночі курси. На чолі курсів перебувала рада професорів. Життєдіяльність приватного навчального закладу регламентувалася Положенням про Вищі жіночі курси в м. Києві (1878). За Положенням курси мали два відділення: історико-філологічне і фізико-математичне з дворічним терміном навчання, який згодом збільшився до трьох, а потім - до чотирьох років. Вступ дозволявся після закінчення повного курсу гімназії. У 1907 р. у системі курсів було відкрито ще два відділення - юридичне і медичне. Останнє вже 1908 року виокремилася в самостійний медичний інститут. Викладачами були переважно професори Київського університету: С.С.Гогоцький (педагогіка і психологія), В.В.Антонович (російська історія), М.С.Вашенко-Захарченко (геометрія і алгебра), В.С.Іконніков (російська історіографія), О.С.Шкляревський (гігієна), М.М.Шлєр (фізика), М.В.Лучицький (загальна історія), П.П.Алексєєв (хімія). На 1917 р. курси мали 4 відділення: історико-філологічне, фізико-математичне, юридичне і економіко-комерційне. Київські вищі жіночі курси були першим вищим педагогічним навчальним закладом в Україні, який готував жінок-учителів для середніх шкіл, а згодом почав реалізовувати ідею створення жіночого університету (проект Статуту курсів 1910 р. дістав назву "Статут жіночого університету св. Ольги"). Під впливом революційних подій, з 1905 по 1910 рр., у Російській імперії масово відкриваються вищі жіночі навчальні заклади, третина яких знаходилася в Україні. Найвагомішими з них уважалися Київські (поновили діяльність 1906 р.), Одеські й Харківські вищі жіночі курси.

У вересні 1907 р. Київським товариством Трудової допомоги для інтелігентних жінок був відкритий один із найунікальніших вищих жіночих педагогічних навчальних закладів в Україні - Фребелівський педагогічний інститут. За Положенням (1907) це був приватний освітній заклад із дворічним терміном навчання. Слухачки інституту готувалися до навчально-виховної діяльності й після закінчення повного курсу здобували звання "виховательки-фребелічки і керівника дитячих садків". До інституту приймалися особи від 16 до 40 років, які закінчили не менше шести класів гімназії або інших навчальних закладів, що за своєю програмою прирівнювалися до гімназійного курсу. Особлива увага приділялася психолого-педагогічній підготовці. При педагогічному інституті функціонували річні платні курси для підготовки досвідчених нянь, так звана "Школа нянь". Першим директором Фребелівського педагогічного інституту став доктор медицини, професор Університету св. Володимира І.О.Сікорський. У різні роки в інституті викладали: С.А.Ананьїн ("Історія педагогіки"), В.В.Зеньківський ("Педагогіка" і "Логіка"), Н.Д.Лубенець ("Теорія дошкільного виховання"), О.Ф.-Музиченко ("Школознавство" і "Вступ до експериментальної дидактики"), С.Ф.Русова ("Теорія педагогіки" і "Дошкільне виховання"). З 1907 по 1917 рр. Київський Фребелівський педагогічний інститут відіграв значну роль у підготовці вітчизняних педагогічних кадрів: вихователів дошкільних закладів з вищою освітою, вчителів середніх шкіл, педпрацівників позашкільних установ. Навчальний заклад був педагогічним центром освітньо-виховного об'єднання, до якого входили: дитячий садок, початкова школа, дитячий притулок, педагогічна амбулаторія тощо.

Таким чином, наприкінці XIX - на початку XX ст. у розвитку вищої педагогічної освіти виділилися тенденції, які знайшли відображення у відкритті двох типів

навчальних закладів. Підвищення ролі класичних гімназій, закінчення яких давало право на вступ до університету, зумовило необхідність цілеспрямованої підготовки вчителів класичних, російської мови, історії, географії. Власне, це стало поштовхом до відкриття Ніжинського історико-філологічного інституту кн. О.Безбородька (1875). Прогресивно-демократична тенденція початку 60-х років XIX ст. щодо розвитку вищої жіночої освіти, знайшла відображення у заснуванні зусиллями професорсько-викладацького складу Університету св. Володимира перших в Україні - Київських вищих жіночих курсів (1878), які стали предтечею жіночого університету, а згодом - Одеських, Харківських жіночих курсів та Фребелівського педагогічного інституту (1907).

У цілому розвиток вищої педагогічної школи України періоду XVI - початку XX ст. може бути представленим у такій авторській періодизації: становлення перших в Україні освітньо-виховних систем вищого рівня (1576 - 1817); розвиток вищої педагогічної освіти та педагогіки як навчальної дисципліни в структурі класичних університетів (1804 -1874); автономізація вищої педагогічної школи (1875 - 1916). Надалі, в період національно-визвольних змагань (1917 - 1919 рр.), спостерігається поглиблення тенденції професіоналізації освіти, що відобразилося в проектуванні вищого педагогічного навчального закладу на основі злиття учительських інститутів і вищих педагогічних курсів. Упродовж 1920 - 1990 рр. вища педагогічна школа пройшла етапи реорганізації від інститутів народної освіти, професійної освіти, соціального виховання, фізико-хіміко-математичних інститутів, вищих педагогічних курсів, педагогічних технікумів, учительських інститутів до педагогічних училищ та педагогічних інститутів. Останні два типи навчальних закладів проіснували майже до кінця XX ст. З 1991 р. основними тенденціями розвитку педагогічних освітніх установ стали поглиблення багаторівневості та університетизація. Таким чином, еволюція вітчизняної педагогічної освіти від XVI ст. (часу її зародження) може бути умовно представлена в єдності шести основних періодів: 1576 - 1817 рр.; 1804 - 1874 рр.; 1875 - 1916 рр.; 1917 - 1919 рр.; 1920 - 1990 рр.; з 1991 р. і до теперішнього часу.

Література

1. Дем'яненко Н.М. До джерел вищої педагогічної освіти в Україні: дати, події, аналітичний коментар (Національному педагогічному університету імені М.П.Драгоманова - 175) / Н.М.Дем'яненко // Рідна школа. - 2009. - № 11. - С. 60 - 65.
2. Дем'яненко Н.М. Етапи педагогічної парадигми в історії класичного університету України / Н.М.Дем'яненко // Наук. записки. Ф-т соціології та психології. Ін-т журналістики / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. - 2004. - Т. V. - С. 42 - 48.
3. Дем'яненко Н.М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в Україні (XIX - перша третина XX ст.): монографія / Н.М.Дем'яненко. - К. : ІЗМН, 1998. - 328 с.
4. Дем'яненко Н.М. Історія вищої жіночої освіти в Україні: Київський Фребелівський педагогічний інститут (1907 - 1920 рр.): монографія / Н.М.Дем'яненко, І.І.Прудченко. - К., 2005. - 492 с.
5. Дем'яненко Н.М. Історико-системний аналіз процесу становлення вищої школи. Ретроспектива вищої школи України / Н.М.Дем'яненко // Педагогіка вищоїшколи / [В.П.Андрущенко, І.Д.Бех, І.С.Волощук та ін.]; за ред. В.Г.Кременя, В.П.Андрущенка, В.І.Лугово-го. - К., 2009. - С. 48- 58.
6. Дем'яненко Н.М. Києво-Могилянська академія: еволюція освітньо- виховної системи (1615-1632-1701-1817) / Н.М.Дем'яненко / 73б. наук. праць, - Сер. Пед. науки / Полтав. держ. пед. ун-т імені В.Г.Короленка. - 2005. - Вип. 7 (46). - С. 131 - 139.
7. Дем'яненко Н.М. Учительські інститути в системі педагогічної освіти України (друга половина XIX - початок XX ст.): монографія / Н.М.Дем'яненко, І.М.Кравченко. - К., 2010. - 510 с.